

Ключ до розуміння етнологічної проблематики

Глушко М. Історія народної культури українців : навчальний посібник. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 416 с.

Кожний сучасний український етнолог – дослідник традиційної культури, вочевидь, замислювався над хронологічними межами своїх наукових праць, розмірковував, чи не вийти за “етнографічні” другу половину XIX – першу половину XX ст. Так, нині в українській етнологічній науці досить “модно” доводити (якщо це можливо) дослідження культурних явищ до початку XXI ст. – задля аналізу їхніх констант і новацій в умовах урбанізаційних та глобалізаційних процесів. Натомість, на жаль, серед етнологів усе ще бракує “дайверів”, які не бояться ризикнути зануритись у глибини традиційної культури, шукаючи історичні джерела її елементів (більшість дослідників виправдовують свою “обережність” обмеженими реконструктивними можливостями польових етнографічних, архівних і літературних джерел). Складається враження, що наприкінці XIX – у першій третині XX ст. учених, які не боялися висловити нові думки й гіпотези стосовно походження та розвитку тих чи інших складових народної культури українців, було більше, ніж за нашого часу (для прикладу згадаю авторів київського збірника 1920-х років “Первісне громадянство”).

Наголошу, що етнологія як окрема наука історичного циклу виникла в останній третині XIX ст. саме з намагання учених реконструювати явища традиційної культури, а не лише здійснити їхню фіксацію з наступною констатацією побутування (це предметне поле належить етнографії). Становлення етнології розпочалося після випрацювання аналітичних засад методу пережитків у праці “Первісна культура” (1871) британського народознавця-еволюціоніста Едварда Тайлора. Цей метод, за допомогою якого можна здійснити реконструкцію елементів традиційної (передусім – духовної) культури, і до сьогодні не втратив свого значення, хоча ще в першій третині XX ст. його гостро розкритикував функціоналіст Броніслав Малиновський. Щоправда, на наше переконання, потрібно критикувати не сам метод пережитків, а намагання численних етнологів-еволюціоністів реконструювати явища, порівнюючи їхні пережитки в різних народів світу, часто географічно віддалених і генетично не споріднених між собою. Тож, очевидно, Б. Малиновський мав рацію, коли стверджував, що основою етнологічних досліджень мають бути не уривчасті писемні, а зібрані самим дослідником комплексні польові етнографічні джерела.

У контексті зазначеного нагадаю, що у 2008 р. побачив світ навчальний посібник “Методика польового етнографічного дослідження” професора кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка Михайла Глушка. Ця унікальна книжка допомагає зорієнтуватися і професіоналові-народознавцеві, і аматорові в осягненні різноманітних нюансів збирання польових етнографічних матеріалів у реаліях сучасного українського “поля”.

Своєрідним логічним продовженням “Методики...” (на шляху освоєння народознавчої наукової динаміки – рух від етнографічних джерел до етнологічних узагальнень) став новий авторський посібник професора М. Глушка “Історія народної культури українців” (2014), про який і поведу далі мову.

Насамперед зазначу, що рецензована книжка дозволяє читачеві зрозуміти теоретичні засади історичної етнології як субдисципліни етнологічної науки, вужче – її культурно-генетичного напрямку (розділ 1). Його розробка важлива не лише для дослідження історичних джерел явищ традиційної культури, а й для розуміння становлення різноманітних етносів, зокрема українців. Так, М. Глушко наголошує, що культурогенез є невіддільним від етногенезу, вони – синхронні. *“Що більше, етногенез можна простежити передусім за конкретними реаліями культурогенезу як неповторного історичного явища”*, – переконує автор (с. 29).

В “Історії народної культури українців” розглянуто становлення та розвиток головних ділянок господарських занять і матеріальної культури населення українських етнічних теренів: мисливство, рибальство (розділ 2), землеробство (розділ 3), скотарство (розділ 4), народні промисли та ремесла: ковальство, деревообробні ремесла, ткацтво, гончарство (розділ 5), тваринний запряг (розділ 6), транспорт (розділ 7), житло (розділ 8), одяг (розділ 9), харчування (розділ 10). На жаль, у посібнику М. Глушко не ставив собі за мету здійснити комплексний аналіз історії духовної і соціонормативної культури населення українських земель (це єдиний, на мій погляд, недогляд у рецензованій книжці). Проте, під час характеристики господарських занять і матеріальної культури учений наводить приклади їхнього зв’язку з духовною культурою (зокрема, народними віруваннями та обрядами), засвідчуючи, що в будь-якій сфері традиційної культури є матеріальна й духовна складова, об’єднані в єдину систему. Що більше, автор на конкретних прикладах показує, як факти духовної культури можуть стати в пригоді під час реконструкції історичних джерел різноманітних елементів зі сфери господарських занять і матеріальної культури, і навпаки. Так, скажімо, присвячені волу українські колядки й щедрівки (с. 93–94) свого часу допомогли М. Глушку локалізувати ті терени, де вперше у Східній Європі виникло орне землеробство. Науковець запропонував та обґрунтував гіпотезу, що *“найдавнішим видом уціненого хліба був весільний коровай, який почали пекти вже у княжий період (XI – XIII ст.)”* (с. 383). А наведене нижче вірування гуцулів, яке було розповсюджене на початку ХХ ст., добре ілюструє побутування в їхній тогочасній культурі пережитків імітативної магії, властивої ще первісним часам: *“У гуцулів дружина мисливця не прjala ї не ткала, якщо чоловік пішов на полювання, бо звір буде крутитися в лісі так швидко, як веретено крутиться, і мисливець не поцілить у нього”* (с. 57).

У тексті кожного розділу рецензованого посібника читач знайде декілька інформаційних пластів:

1. *Наукова систематизація культурних явищ* за типами, видами, формами тощо. Наприклад, мисливство (із застосуванням різноманітних способів полювання) М. Глушко поділяє на два напрями – м’ясний і хутровий; мисливство м’ясного напрямку – на дві форми (активну – з використанням кидальних і некидальних засобів, та пасивну – стаціонарних і переносних засобів), подальший розвиток яких зумовив поділ промислу за характером на колективне й індивідуальне. Такі систематизації дозволяють закарбувати в пам’яті своєрідний “кістяк”, який є основою для легшого запам’ятовування решти (ілюстративних) фактів.

2. *Розгляд культурного явища в історичній ретроспективі*: від первісних епох (палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, епох бронзи та раннього заліза – через середньовічний та ранньомодерний періоди – до ХІХ–ХХ ст. включно). Відзначимо, що культурні реалії кінця ХІХ – ХХ ст. М. Глушко часто ілюструє власними польовими етнографічними матеріалами, зафіксованими під час експедицій на різні українські терени.

3. *Висловлення й обґрунтування думок і гіпотез* стосовно історичних джерел різноманітних елементів традиційної культури. При цьому М. Глушко демонструє надзвичайну скрупульозність та критичність мислення під час аналізу фактичного матеріалу (жодну з гіпотез попередників він не сприймає на віру, намагаючись верифікувати її через етнографічні реалії), а також ерудованість у нюансах предмету дослідження – залучає джерела не лише з українських теренів, а й з інших частин ойкумени (наприклад, спосіб приготування такої відомої серед українців страви, як оселедець, винайшли лише близько 1400 р. у Нідерландах (с. 63)). Автор підкреслює, що під час пошуку витоків культурних явищ не можна забувати про світоглядний та географічний чинники. Він наголошує і на важливості міждисциплінарного підходу: залучення здобутків не лише етнологів, а й археологів, істориків, мовознавців, фольклористів. Це добре ілюструє, наприклад, обґрунтування твердження, що в українців *“традиція утримувати худобу взимку в спеціальному приміщенні (у “хліві”, “стайні”) сягає лише XVI – XVII ст.”* (с. 145). Так, проаналізувавши різноманітні гіпотези стосовно виникнення хліва як господарської споруди в українців, учений підтверджує свою думку різноманітними джерелами:

1) етнографічними (ще в XIX ст. на півдні України і влітку, і взимку худобу утримували в загонах);

2) історичними (на поширення хлівів вплинула потреба в заготівлі органічних добрив, необхідних для розвитку товарного рільництва, що охопило українські терени з XVI – XVII ст.);

3) лінгвістичними (саме у XVI – XVIII ст. в українській народнорозмовній мові утвердилось основне сучасне значення терміна “хлів” – “приміщення для худоби”, тоді як інша його семантика, зокрема, “житло, дім” (раніше домашніх тварин могли утримувати в житловій будівлі), поступово зникла).

Із тексту рецензованої книги видно, наскільки різні явища традиційної культури переплетені між собою. Наприклад, під час становлення рибальства як самостійної галузі господарства людина використовувала навички, які розвинула раніше, займаючись полюванням (це добре ілюструє стрільба з лука у велику рибу). Господарська діяльність визначала специфіку одягу (М. Глушко наголошує на тісному зв'язку штанів як поясного одягу зі скотарством). Остання ж, у свою чергу, впливала на інші елементи традиційної культури (наприклад, поява у XII – XIII ст. взуття із твердою подошвою, яке почало витісняти поширене до того взуття з м'якою подошвою, зумовила еволюцію підніжки старокиївського стремена – від колоподібної до пласкої (с. 346)). Історичні джерела орного хліборобства на українських теренах неможливо дослідити без розуміння специфіки скотарства й тваринного запрягу. Так, серед аргументів М. Глушка під час обґрунтування твердження, що населення України доби енеоліту (зокрема трипільці) не могло займатись орним хліборобством, є такий: воно не мало робочої худоби із відповідними трудовими навичками та фізичними кондиціями – у той час велика рогата худоба була ще туроподібною, а її здрібнення розпочалося лише в епоху бронзи – на зламі III – II тис. до н. е. (с. 86). Натомість для дослідження випікання хліба потрібне розуміння еволюції такого аспекту традиційного будівництва, як система опалення, а також розвитку бондарства як деревообробного ремесла. М. Глушко стверджує, що вчинений (тобто приготований з тіста, замішаного з додаванням ферменту) хліб на українських теренах почали випікати лише з поширенням тут на початку II тис. н. е. варистої печі (с. 383).

Це лише невеличка частинка цікавого теоретичного матеріалу, яким багатий рецензований посібник. У ньому М. Глушко зумів знайти такий спосіб викладу інформації, що дозволяє читачеві відчувати себе не просто стороннім спостерігачем у процесі пошуку автором правильних рішень етнологічних проблем, а й часто самому бути в ролі своєрідного “Шерлока Холмса”. А це, як я зміг переконатися

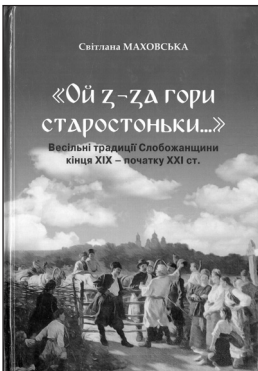
на власному досвіді (під час написання дисертації чи наукових статей у руслі культурно-генетичного напрямку), справді захопливе заняття!

Відзначу, що “Історія народної культури українців” М. Глушка є, так би мовити, стильною книжкою – і з погляду авторського тексту, і з погляду на художнє оформлення книжки. Автор надзвичайно прискіпливо поставився до підбору ілюстративного матеріалу: кожна світлина, схема чи рисунок є доречними і збагачують науковий наратив. Уваги потребують і Додатки до основного тексту посібника – чотири покажчики: 1) іменний; 2) давніх етнічних спільнот, археологічних культур і пам’яток; 3) датування археологічних культур; 4) предметно-тематичний, який охоплює основні поняття, що зустрічаються в тексті. Зазначені покажчики полегшують користування книжкою, а отже – і засвоєння інформації. Цьому сприяють і питання для самоконтролю після кожного розділу книги.

Таким чином, рецензований навчальний посібник, поза сумнівом, належить до тих книжок, які є знаковими для розвитку української етнологічної (ширше – історичної) науки. Осягнення “Історії народної культури українців” допоможе народознавцям (етнологам, фольклористам, мистецтвознавцям) знайти раціональні основи для пояснення багатьох явищ духовної культури, стане надійним запобіжником проти продукування вигадливо-фантастичних теорій. Як відомо, у наукових колах вважають поганим тоном, якщо в дисертаційних дослідженнях наявні покликання на навчальну літературу. Але, маю таку надію, ця наукова традиція не стосуватиметься посібника професора М. Глушка.

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

Нові книги

Маховська С. Л. “Ой з-за гори старостоньки...”: Весільні традиції Слобожанщини кінце XIX – початку XXI ст. – К.: ПП «Фоліант», 2014. – 316 с.

Читачеві запропоновано історико-етнографічну реконструкцію весільного обряду Слобідської України як у традиційних, так і в трансформаційних формах його побутування. Територія дослідження охоплює історико-етнографічний регіон Слобожанщини в межах сучасного адміністративно-територіального поділу України: Харківська область, південно-східні райони Сумщини, північні райони Донеччини та Луганщини. До наукового обігу введено та проаналізовано значний за обсягом новий фактографічний матеріал щодо традиційної та сучасної весільної обрядовості, який зби́рала авторка під час польових досліджень.